

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק תשיעי

ברכות הראיה

סוגיה ו: ברכות על מעשה אנוש (2):
ברכה על אוכלוסי ישראל וברכה על חכמה וכבוד

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה ו: ברכות על מעשה אנוש (2): ברכה על אוכלוסי ישראל וברכה על חכמה וכבוד

*

רקע

הגמ' עוסקת בברכות שמברכים על ששים רבוא מישראל, על אדם חכם ועל מלך.

מקורות

- א. גמ' נח. "ואמר רב המנונא הרואה אוכלוסי ישראל... וההודו זו בית המקדש"
- גמ' נח: "רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע הוו קאזלי... יהבי ביה עינייהו ושכיב"
- ב. ארחות חיים הלכות ברכות אות מט
- ג. רמב"ם הל' ברכות פ"י הי"א
- ד. טור סי' רכד, "הרואה ס' ריבוא... שראוי לברך עליו כך"
- ה. שו"ע סי' רכד סע' ה-ט, ומשנה ברורה

ארחות חיים הלכות ברכות אות מט

וכתב הראב"ד ז"ל בתשובה, שכל מי שהוא חשוב בשלטונות ובנשיאות כמלך, וכן הורג במשפט ואין מי שימחה בידו, ואינו משנה דברו מלאו להן והן ללאו אפילו מאומות העולם - מברך עליו אחת לשלושים יום.

טור סי' רכד

הרואה ס' ריבוא ביחד מישראל, אומר: בא"י אמ"ה חכם הרזים. ואם רואה אפילו אחד שהוא מופלג בחכמה - יברך חכם הרזים, דרבי חנינא בריה דרב איקא בריך כד חזי לרב פפא. ויש אומרים שאין בזמן הזה מי שראוי לברך עליו כך.

הסבר הסוגיה

תנו רבנן: הרואה אוכלוסי ישראל, אומר: ברוך חכם הרזים. [ברייתא נח.]
תנו רבנן: הרואה חכמי ישראל, אומר: ברוך שחלק מחכמתו ליראיו. חכמי אומות העולם, אומר: ברוך שנתן מחכמתו לבשר ודם. [ברייתא נח.]

ברכת "ברוך חכם הרזים" מובאת בגמ' פעמיים, פעם אחת [נח.] לגבי הרואה ששים רבוא של ישראל בפעם אחת [ולדעת הרמב"ם בארץ ישראל דוקא], ופעם שנייה [נח:] לגבי תלמיד חכם מופלג שמברכים עליו ברכה זו. הרמב"ם פוסק שמברכים על ששים רבוא, ואינו פוסק שמברכים על תלמיד חכם מופלג. כנראה שהוא סובר שדעה זו נדחתה, שהרי רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע לא הסכימו לרב חנינא בריה דרב איקא, שבירך ברכה זו. הטור (סי' רכד)

פוסק שמברכים ברכה זו, אבל הוא מוסיף שיש אומרים שאין בזמן הזה מי שראוי לברך עליו כך.

הברכה שמברכים על ראיית חכם מצריכה להגדיר מיהו חכם. נראה ברור שהגדרת חכם אינה מתייחסת לפוטנציאל עצמו אלא למימושו של הפוטנציאל, ומברכים ברכה זו רק על חכם שיכולתו האינטלקטואלית באה לידי ביטוי בידע רב או בעמקות רבה.

למרות הבחנה זו, ההגדרה עדיין אינה ברורה, וצריך לברר שתי נקודות נוספות:

א. רמת החכמה - אם רק חכם יחיד במינו, או כל חכם המבין ומעמיק בתחומו.
 ב. תחום החכמה - מהם התחומים שהמתעסק בהם נקרא חכם? הרי לא מסתבר, שנברך ברכת "שנתן מחכמתו לבשר ודם" על חכם גדול במשחק הכדורגל.

לגבי הנקודה הראשונה, הציץ אליעזר [חי"ד סי' לז] מביא בשם ספר "יד קטנה" שמברכים ברכת שנתן מחכמתו רק על "חכם מופלג אשר הוא לפלא והפלא".

לגבי הנקודה השנייה כותב המגן אברהם [סי' רכד סק"ה]: "ואם אינן חכמים אלא בדתם אינו מברך עליהם". הפרי מגדים [אשל אברהם אות ה] מוסיף: "ודווקא חכמים בשבע חכמות" [ברור שהגדרתו היא לפי המושגים של זמנו, וכיום יש תחומי דעת נוספים שודאי שהבקי בהם מוגדר כחכם].

הרואה מלכי ישראל, אומר: ברוך שחלק מכבודו ליראיו. מלכי עובדי כוכבים, אומר: ברוך שנתן מכבודו לבריותיו. [בריייתא נח.]

גם בברכה על ראיית מלכים יש ספק בהגדרה. מיהו מלך? האם רק הנושא בתואר מלך, או כל שליט? האם רק השליט העליון או כל אדם בעל סמכויות שלטוניות?

הארחות חיים [הל' ברכות אות מט] מצטט: "וכתב הראב"ד ז"ל בתשובה, שכל מי שהוא חשוב בשלטונות ובנשיאות כמלך, וכן הורג במשפט ואין מי שימחה בידו, ואינו משנה דברו מלאו להן והן ללאו, אפילו מאומות העולם - מברך עליו אחת לשלושים יום".

לדעת הראב"ד הגדרת "מלך" אינה תלויה בתואר, ולא בכך שהוא השליט העליון, אלא בכך שיש לו סמכות מלאה ומוחלטת במקומו לשלוט ולדון דיני נפשות, ואין משנה דברו מלאו להן ומהן ללאו [ועיין רדב"ז ח"א סי' רצו].

כמדומני, שבמשטר דמוקרטי יש ספק רב אם ניתן לברך ברכה זו. לנשיא או לראש ממשלה אין סמכות מלאה. יסוד השלטון הדמוקרטי הוא צמצום סמכותו של ראש המדינה. הסמכות השלטונית אינה בידי השליט אלא בידי העם, והעם מחלק את הסמכויות השלטוניות בין שלוש רשויות שונות. לפיכך, ראש ממשלה, שניתן לשנות דבריו מלאו להן ומהן ללאו, שהרי הוא זקוק לאישור הממשלה והכנסת, אינו "מלך" ואין מברכים עליו.

אמנם ניתן לומר, שהראב"ד לא בא לצמצם את המושג "מלך" אלא להרחיבו. ודאי שניתן לברך ברכת "שנתן מכבודו לבשר ודם" על ראש מדינה, בין שיש לו סמכות שלטונית מלאה ובין שאין לו סמכות זו, והראב"ד מוסיף שגם על אדם שיש לו סמכות שלטונית מלאה מברכים אף כשאינו ראש מדינה אלא יונק את סמכותו מאדם אחר.

סיכום

תיקנו חכמים לברך "ברוך חכם הרזים" כשרואה ששים רבוא מישראל, וכן תיקנו ברכה על ראיית חכם ועל ראיית מלך.

הגמ' אינה מגדירה מיהו חכם, אם רק אדם שחכמתו "הפלא ופלא" או כל בקי או מעמיק מוגדר כחכם. כמו כן, הגמ' אינה מגדירה מהם תחומי הדעת שהיודע אותם מוגדר כחכם. הפרי מגדים סובר שבנוסף לחכמה בתורה ניתן להגדיר חכם רק אדם החכם בשבע החכמות. הגדרת מלך היא לכאורה מנהיג של מדינה, אך הרשב"ד סובר שמברכים "שחלק מכבודו" על כל שליט שיש לו סמכות לדון דיני נפשות. לא ברור אם ניתן לברך ברכה זו על מנהיג במדינה דמוקרטית שמכויותיו מצומצמות.

הלכה

השו"ע [סי' רכד סע' ה] פוסק שהרואה ששים רבוא מישראל ביחד מברך "ברוך חכם הרזים". הוא [סע' ז] פוסק שהרואה חכם מחכמי ישראל מברך "ברוך שחלק מחכמתו ליראיו", והרואה חכם מחכמי אומות העולם מברך "ברוך שנתן מחכמתו לבשר ודם". הוא [סע' ח] פוסק שהרואה מלך ישראל מברך "ברוך שחלק מכבודו ליראיו", ועל מלך נוכרי מברך "ברוך שנתן מכבודו לבשר ודם".

המשנה ברורה [סק"י] פוסק שמברכים על חכם הבקי בחכמה משבע החוכמות, ואין מברכים על חכם הבקי בדתם. הוא פוסק שעל שליט, שאין עול מלך עליו, אינו משנה את דבריו ודן והורג במשפט, מברכים "ברוך שנתן מכבודו לבשר ודם", ועל שר שממנה המלך בכל עיר ועיר מברכים ללא שם ומלכות [סק"ב].

להלכה, נחלקו פוסקי זמננו אם מברכים כיום על תלמיד חכם גדול בתורה. הציץ אליעזר [חי"ד סי' לא] סובר שיש ספק אם ניתן לברך על תלמידי חכמים שבזמננו, ולכן מברכים ללא שם ומלכות [עיין גם ערוך השלחן סע' ו]. הגר"ע יוסף [יחווה דעת ח"ב סיד כח] פוסק שיפתח בדורו כשמואל בדורו, ומברכים על תלמידי חכמים גדולים, שיראתם קודמת לחכמתם, והם יושבים על דין ומורים הוראות בישראל.

הגר"ע יוסף [יחווה דעת ח"ב סי' כח] פוסק שמברכים על ראיית נשיא, כיוון שיש לו סמכות לחון נידונים בדיני נפשות¹.

¹ עיין שם בהגבלה שהוא כותב על ברכה זו.